

Lula en de Braziliaanse verkiezingen

Van sociale beweging tot aanvaardbaar alternatief voor rechts?

► *Andréia Galvão*

Bij de Braziliaanse presidentsverkiezingen van oktober 2002 doet Lula voor de vierde keer op rij mee als kandidaat van links. Zijn Arbeiderspartij heeft zich echter met centrumrechtse partijen verbonden in de hoop zo conservatieve kiezers aan te trekken. Binnen zijn eigen partij is daarover enige beroering ontstaan. Doch het ongenoegen smeulde al eerder daar ook het participatief budget, hét parapedaardje van links, niet langer meer als een zuivere revolutionaire hervorming wordt beschouwd en ook centrumrechts dit mechanisme gebruikt om neoliberale bezuinigingen door te drukken. Lula's critici beweren nu dat zijn partij naar het neoliberalisme is opgeschoven.

De Braziliaanse Partido dos Trabalhadores (PT, Arbeiderspartij) werd in 1980 opgericht door het samengaan van vakbondsleiders uit de ABC-regio¹ van São Paulo met vooruitstrevende leden van de katholieke kerk (die de volkse delen uit de steden organiseerden via basiskerken die sterk door de bevrijdingstheologie waren beïnvloed), intellectuelen met een socialistische achtergrond, mensen die politieke amnestie hadden gekregen, en linkse groepen die tijdens de militaire dictatuur waren ontstaan. De invloed van de vakbondsleiders was binnen deze heterogene groep goed zichtbaar, waardoor Luiz Inácio Lula da Silva ("Lula") de belangrijkste figuur van de partij werd. Deze ex-voorzitter van de Sindicato dos Metalúrgicos (vakbond van de metaalbewerkers) van São Bernardo do Campo e Diadema² had op het einde van de jaren zeventig een staking geleid die de militaire dictatuur had uitgedaagd. Deze groep vakbondsmilitanten had geen marxistische vorming genoten en nam daarom een kritische houding aan ten aanzien van de traditionele linkse organisaties, zoals de communistische partijen, en ze bekeek met

wantrouwen de aanwezigheid van linkse organisaties die binnen de PT als kleine partijen opereerden. Deze partijen waren toegetreden in de hoop van de wettelijkheid van de PT gebruik te maken om de massa's te bereiken en om zo de ideologische strijd te kunnen voeren ten einde de PT tot een revolutionaire formatie om te bouwen (Keck 1991: 115).

De oorspronkelijke theoretische inspiratie van de PT bevat een mengsel van marxistische verwijzingen (zowel in de leninistische als in de trotskistische stroming) met toevoeging van elementen afkomstig uit de sociaal-democratie en het christen-socialisme. Ondanks deze heterogene politieke cultuur nam de partij vanaf het begin een klassenstandpunt in en omhelsde zij het socialisme als einddoel. Toch bezat de PT "geen enkel uitgewerkt model voor een socialistische maatschappij, was haar democratisch socialisme erg onduidelijk en verwarde zij de idee van gelijkheid met die van sociale rechtvaardigheid" (Meneguello 1989: 112). De politiek-ideologische verscheidenheid van de groepen waaruit de partij is samengesteld verklaart deze vage opvatting over het socialisme. Martuscelli (2001) heeft dat een "socialisme bij gebrek aan" genoemd. Het socialisme zou een uitvloeisel van de verovering van de uitvoerende macht zijn, maar de officiële documenten van de PT reppen niet over strategieën om het socialisme te realiseren eens men in de regering zit.

De analyse van het ideologische kader van de partij kan men grofweg opdelen in twee periodes: vóór en ná 1994. De overwinningen behaald bij de opeenvolgende gemeenteraadsverkiezingen en

de landelijke verkiezingen na 1988, met daarbij de goede score die Lula in 1989 behaalde toen hij bij de presidentsverkiezingen de tweede ronde haalde, hebben ertoe geleid dat de partij steeds meer institutionele posities veroverde. In 1994 presenteerde Lula zich voor de tweede keer bij de presidentsverkiezingen en zette hij de partij onder druk om haar strategie en discours te veranderen om zo de overwinning te behalen. De IX Encontro Nacional (Negende Nationale Ontmoetingsdag) van de PT in dat jaar heeft tot een geleidelijke verandering in het traject van de partij geleid. Het vage socialisme overheerst niet meer en is vervangen door steunbetuigingen aan de democratie en de sociale hervormingen (Martuscelli 2001: 23). Een moratorium op de betalingen van de buitenlandse schuld, het verzet tegen de monopolies en de grootgrondbezitters, de strijd tegen de privatiseringen en de liberalisering van de buitenlandse handel zijn vervangen door voorstellen om opnieuw te onderhandelen over de buitenlandse schuld, door het opschorten of de herziening van het privatiseringsprogramma en door een rationalisering van de economische openheid. De democratisering van de burgerlijke staat wil men verkrijgen door te kiezen voor duurzame groei en voor sociale rechtvaardigheid met behulp van programma's als het "minimum inkomen". Compenserende programma's als de "volksbank" en de "bolsa-escola" (schoolbeurs)³ kweken geleidelijk aan begrip voor universele sociale rechten. De stimulering van het coöperatiewezen, de solidaire economie, de actie voor de "georganiseerde société civile" bevordert ook de logica van de zelftewerkstelling, begroet het individu als ondernemer en rechtvaardigt hierdoor de vermindering van de sociale uitgaven van de staat. Aldus wordt het socialisme een verre maar wel een steeds meer terugwijkende horizon.

De voorrang verleend aan de verkiezingsstrijd kan men echter niet als de enige verklaring voor de ideologische bocht van de partij aanduiden. Indien het dan al zo zou zijn dat de beleidsservaring die de partij opdeed, heeft geleid tot het in de praktijk weglaten van een aantal elementen uit haar discours, dan hebben ook de val van het reële socialisme en de opkomst van het neoliberalisme een belangrijke invloed op haar voornaamste leiders uitgeoefend, hier dan hoofdzakelijk op diegenen die reeds vanaf de stichting van de partij een sociaal-democratische of christen-socialistische benadering voor ogen hadden.

De ideologische twisten tussen de verschillende strekkingen in de partij kan men over het algemeen door de volgende vragen samenvatten: moet de PT een partijbeweging zijn die in eerste instantie gericht is op de organisatie en de mobilisatie van de arbeiders, of moet zij een geïnstitutionaliseerde partij zijn die de voorrang aan de kiesstrijd verleent? Moet de partij het socialisme als kompas van haar politiek gebruiken, of moet zij zich beperken tot een sociaal-democratisch perspectief om zich zo te presenteren als een betrouwbare en bekwaame beheerder van de kapitalistische samenleving? Terwijl de meer linkse sectoren trouw willen blijven aan de historische vlaggen van de partij door elke verandering in de politieke praktijk van de PT af te wijzen, tracht de meerderheidsstroming rond het "gematigde" *Articulação* (Articulatie), zich omwille van electorale redenen van de "radicale" sociale bewegingen te distantiëren.

De tegengestelde posities die deze twee stromingen (die elk een formeel opgerichte tendens binnen de partij vertegenwoordigen) innemen, kon men tijdens het Tweede Congres⁴ van de PT dat in 2001 plaatsvond, opmerken. José Dirceu, de vertegenwoordiger van *Articulação* en verdediger van de stelling "Een ander Brazilië is mogelijk", werd met 55,43 procent van de stemmen tot voorzitter van de partij gekozen. De stelling "Een nieuwe wereld is mogelijk, een nieuw Brazilië is dringend nodig" ingediend door *Democracia Socialista* (DS) kreeg als tweede stroming 17,28 procent van de stemmen. Een derde stelling "Socialisme of Barbarij" ingediend door diverse linkse stromingen met o.a. *Articulação de Esquerda* (Articulatie van Links), kreeg 15,17 procent van de stemmen. DS en *Articulação de Esquerda* vormen vandaag de belangrijkste oppositiestromingen tegen *Articulação*. De eerste groep die nochtans vooraanstaande posities bezet in de institutionele politiek en in de regering van Rio Grande do Sul, is de pionier van het *Orçamento Participativo* (OP, het participatief budget) en vormt met de meerderheidsstroming een coalitie die gunstig staat tegenover de verspreiding van dit instrument.

De oorsprong en de werking van het OP

De PT heeft het OP als haar kroonjuweel in het uitstalraam van de gemeenteraadspolitiek gelegd. Toch wordt het OP nu zowel binnen als buiten de

partij bekritiseerd. Het OP verdeelt de linkerzijde tussen krachtige critici versus vurige verdedigers. Voor de enen is het OP een belangrijk experimenteel forum bij de uitoefening van het lokale bestuur waardoor het OP de besluitvorming van het openbaar bestuur democratiseert (Dutra 2001; Genro 1997; Souza 1997). Voor de anderen is het slechts een middel om de sociale bewegingen te temmen en ze te integreren in de logica van het burgerschap door hen een klassenperspectief te onthouden (Fontana en Flores 2001). Tussen deze twee polen in bevinden zich diegenen die waarschuwen voor het risico dat het OP een soort panacee en een synoniem voor de linkse regering wordt of zelfs een marketinginstrument wordt dat het organiseren en mobiliseren van de basis moet vervangen (Articulação de Esquerda 2001).

De eerste ervaring met het OP werd in 1989 opgedaan toen Olívio Dutra burgemeester van Porto Alegre, de hoofdstad van Rio Grande do Sul, werd. De OP-praktijk kon gedurende vier burgemeestersperiodes worden voortgezet, want Dutra werd daarna opgevolgd door Tarso Genro (verkozen in 1992), Raul Pont (1996) en nogmaals door Tarso Genro (2000). Het OP is inderdaad een model van directe democratie met openbare vergaderingen waaraan alle bewoners van de stad kunnen deelnemen, ongeacht hun sociale afkomst, hun ideologische overtuigingen of partijpolitieke lidmaatschappen. Er bestaan twee soorten volksvergaderingen, namelijk de regionale en de thematische. In het geval van Porto Alegre is de stad verdeeld in 16 regio's die over de volgende door het gemeentebestuur vastgestelde onderwerpen mogen meebeslissen: ophalen van huisvuil, waterleiding, riolering; huisvesting; wegenbouw; onderwijs; sociale bijstand; volksgezondheid; openbaar vervoer; urbanisatie; vrije tijd; sport; cultuur; economische ontwikkeling (Souza 1997: 61). Daarnaast zijn er nog vijf thematische algemene vergaderingen voor sectoren als transport en verkeer; gezondheidszorg en sociale bijstand; onderwijs, cultuur en vrije tijd; economische ontwikkeling en belastingen; organisatie van de stad en stadsontwikkeling. Zij hebben betrekking op de hele stad.

De vergaderingen kiezen afgevaardigden die de discussies met de bevolking moeten begeleiden. Ze zoeken vier prioriteiten uit met betrekking tot de investeringen in de regio of ze kiezen voor het thema in kwestie. De discussie gebeurt aan de hand van technische informatie aangeleverd door

de gemeentesecretarissen. Het gemeentebestuur⁵ doet verslag aan de bevolking over de gedane investeringen en doet voorstellen over te verrichten openbare werken of de te verlenen diensten. De vergaderingen kiezen ook raadsleden in de Raad van het OP die het budget en het uitvoeringsplan samen met het gemeentebestuur opstelt in overeenstemming met de vanuit de bevolking in de vergaderingen vastgelegde prioriteiten. Tenslotte bespreekt en keurt de *Câmara dos Vereadores* (gemeenteraad)⁶ de begroting van de gemeente goed.

Na de verkiezing van Olívio Dutra tot gouverneur van de staat Rio Grande do Sul in 1998 werd het OP ook op het niveau van de staat toegepast (Souza 2000). Het werkingsprincipe is hetzelfde gebleven: er vormen zich gemeentelijke vergaderingen waarna de deelnemers hun afgevaardigden kiezen die de steden vertegenwoordigen in de algemene regionale vergaderingen. De Raad van het OP neemt voorts deel aan het opstellen van het budget en bewaakt ook de uitvoering ervan.

Volgens één van de coördinatoren van het OP is dit instrument "een nieuw paradigma voor links" (Souza 1997: 46) daar het OP niet alleen "breekt met het traditionele electoralistische linkse standpunt in de politiek" (Souza 1997: 46), maar het staat ook door middel van maatschappelijke controle een verbreding van de politieke sfeer buiten de Staat toe. Het OP promoot een nieuwe opvatting over het openbare domein, waardoor meer ruimte voor de uitoefening van de burgerrechten en de "democratisering van de betrekkingen tussen de Staat en de samenleving" (Souza 1997: 45) ontstaat. Door dit mechanisme wordt de burger de protagonist van het openbaar bestuur en legt hij de richtlijnen voor de werking van de Staat vast. Dit vormt een onderdeel van de "revolutionaire ervaring met een democratische planning die zich verzet tegen de bureaucratische opvattingen over de centrale planning" (Souza 1997: 53).

Deze positieve visie wordt gedeeld door de belangrijkste politici van de PT. De ex-gouverneur Olívio Dutra onderstreept het revolutionaire potentieel en de hervormingskracht van het OP. In antwoord op diegenen die dit instrument vanuit een links standpunt kritiseren, bevestigt Dutra dat het OP niet alleen maar een manier is "waarop de armen zich de kruimels van het kapitalisme verdelen" (Dutra 2001: 12). Voor hem verwijst het OP naar "een voorbijsteken van de uitbuitingsmaatschappij door een zelfbeherende, humanisti-

sche, democratische en libertaire samenleving mogelijk te maken, namelijk de socialistische samenleving” (Dutra 1997: 13). Ex-burgemeester Tarso Genro die kandidaat is bij de gouverneursverkiezingen van 2002, is enthousiast. Hij meent dat het OP “de Staat aan de exclusieve invloed van de opiniemakers en de economische groepen ontnemt” (Genro 1997: 36) door een beweging van de basis naar de top op gang te brengen. Reagerend op de kritieken meent hij dat het OP als proces in opbouw nog geen afgerond concept is. Daarom is er sprake van “een zichzelf banende weg” (Genro 1997: 14) die ondanks alle moeilijkheden de verhouding tussen Staat en maatschappij kan transformeren. Genro wijst op de beperkingen van de vertegenwoordigende democratie, wat nieuwe mechanismen voor volksinspraak rechtvaardigt. Volgens hem bewijst de ervaring met het OP dat de directe democratie mogelijk is door delen van de bevolking tot medestanders van een openbare besluitvorming te maken. De deelname aan het besluitvormingsproces maakt dat de bevolking de bevoegdheden van elk staatsniveau leert kennen, waardoor ze de problemen van macro-economische en fiscale aard die tot de competentie van de federale regering en de deelstaat behoren, beter leert te onderscheiden van die welke tot het domein van het gemeentehuis behoren. Daarbij zorgt het OP voor zowel doorzichtigheid van het openbaar bestuur, als ook voor een onafhankelijke openbare mening die het gestandaardiseerde discours en ideologie van het neoliberalisme en de hegemonie van het eenheidsdenken verwerpt.

Een andere deugd die de verdedigers van het OP aanvoeren, is de mogelijkheid om “het egoïstische corporatisme en particularisme te overwinnen” (Dutra 2001: 10). Het zou hierbij gaan om het scheppen van een soort pluralistische discussieruimte waardoor de hele bevolking kan deelnemen, inclusief de tegenstanders van het model die meedoen in de hoop de hegemonie in de vergaderingen te verwerven. De beslissingen zijn het resultaat van een democratische discussie en daar het onderhandelingsproces een solidaire en coöperatieve logica schept, stimuleert het de solidariteit tussen de “burgers”. Op die manier is het OP een belangrijke stap naar de vorming van een nieuw bewustzijn én een belangrijke etappe in de klassenstrijd: het OP leidt tot een breuk met het traditionele nepotisme en cliëntelisme.

Sommigen pogen deze positieve punten aan te stippen, maar andere sectoren binnen de PT stellen zich vragen bij dit middel. Deze kritieken moet men zien binnen een bredere context van discussies in de partij. Het OP en de compenserende maatregelen worden beschouwd als overschatte strategieën. *Articulação* en ook *DS*⁷ stellen deze innovaties voor als een “manier waarop de PT de macht uitoefent”. Hierdoor heeft het beleid van de PT zich kunnen aanpassen aan de beperkingen opgelegd door het neoliberalisme en daardoor een botsing over de openbare schuld van de staten en de steden weten te vermijden.

In de jaren negentig heeft de consensus die in Brazilië was gegroeid rond de monetaire stabiliteit en het fiscale evenwicht, geleid tot maatregelen als die van de *Lei de Responsabilidade Fiscal** (LRF, Wet van de Fiscale Verantwoordelijkheid), om de staatsuitgaven aan banden te leggen. Door de LRF is wel de participatie van de bevolking beperkt, want de regering van elke deelstaat waarin de PT zit, kan voortaan maar autonoom beslissen over slechts 5 procent van de inkomsten van die deelstaten en die steden. De bevolking mag niet discussiëren over het beheer van de schulden of over het in stand houden van het administratief apparaat. *O Trabalho* (De Arbeid) is een andere oppositionele stroming die zich ook tegen *Articulação* heeft gekeerd. Zij ziet in het OP een “filter voor de eisen van het volk”, een vorm van controle over de sociale bewegingen, “die hun leven en onafhankelijkheid breekt” (PT 2001a: 17). Het resultaat hiervan kan enkel pervers zijn: doordat de openbare middelen ontoereikend zijn, stimuleert het OP de verdeeldheid door de sociale bewegingen tegen elkaar uit te spelen.

Articulação de Esquerda wijst ook op de beperkingen van het OP: “In plaats van aan te geven dat er geen geld is als gevolg van deze of gene economische politiek, confronteert het OP de bevolking met de geringe beschikbare middelen door beroep te doen op een zogenaamd budgettair realisme: er is toch niet voldoende geld om alles te realiseren” (*Articulação de Esquerda* 2001: 43). Critici van buiten de partij vragen zich af waarom het OP niet bevoegd is voor belangrijke vraagstukken als belastingen, het stedelijk grondbezit, het verlenen van opdrachten voor openbare werken, enz. (Fontana en Flores 2001).⁹ *Articulação de Esquerda* merkt nochtans op dat het OP een middel kan zijn om zowel de sociale bewegingen te temmen door ze

tot conformisme aan te manen, als een middel om ze te politiseren. Voor deze stroming “kan het OP een middel zijn om de traditionele logica van de macht van de bourgeoisie omver te werpen als de massa’s ruimer betrokken worden bij het bepalen van een deel van de openbare aanbestedingen” (Articulação de Esquerda 2001: 41), maar het mag niet het enige instrument zijn om de democratisering van het openbaar bestuur te verkrijgen. Dit komt doordat het OP alleen maar een spreekbuis van het volk is en niet in staat is om de georganiseerde strijd van de arbeiders te vervangen en de taken van de sociale mobilisatie over te nemen. Het OP alleen zal dus het socialisme niet verwezenlijken: “Indien men het OP ziet als een embryo van het socialisme, dan kan dat in de praktijk leiden tot het vervangen of tot het ondergeschikt maken van de partij of de volksbewegingen aan de regering” (Articulação de Esquerda 2001: 47).

De mogelijkheid om het OP voor diverse doeleinden te gebruiken kan men zien aan de verspreiding van dit instrument buiten de PT. In de periode 1997-2000 hebben steden die door de grote Braziliaanse politieke partijen worden bestuurd, en partijen die deel uitmaken van de alliantie van de federale regering, het OP overgenomen.¹⁰ Zeker moet men aan de ene kant erkennen dat het OP afkomstig is van de PT, maar aan de andere kant is dit instrument geen PT-monopolie meer, daar het ook gebruikt wordt door de centrumpartijen (PSDB, PMDB) en door rechts (PFL). Toch worden de meeste experimenten vandaag gepatroneerd door PT-besturen. Ricci, die citeert uit een onderzoek verricht door het Fórum Nacional de Participação Popular (National Forum van Volksparticipatie), stelt vast dat “onder de 103 steden die het OP hebben aangenomen, 52 worden geleid door verkozenen van de Partido dos Trabalhadores. Dit aantal wordt nog groter indien we de steden (...) meetellen waar een vice-burgemeester is die verbonden is met de PT. De dertien steden geleid door de PSDB komen dan op de tweede plaats”.

De linkse kritieken komen ook voort uit het feit dat de internationale instellingen, zoals de Wereldbank, de participatie van de société civile in het “beheer van het publieke domein” beginnen te erkennen als een vorm om de continuïteit en de

doelmatigheid van het regeringsbeleid te verzekeren. Of anders gezegd: “De administratieve transparantie en de consensusvorming en voorspelbaarheid in de bestuursprogramma’s verlenen stabiliteit aan het ontwikkelingsproces” (Ricci 2001). Een andere beperking van het OP is dat deze op zeer dominerende manier de reeds georganiseerde sociale sectoren erbij betreft, zoals de gemeenschaps- en buurtorganisaties (geciteerd in 55 procent van de door het Fórum opgespoorde gevallen), godsdienstige organisaties (geciteerd in 33,9 procent van de gevallen) en de vakbonden (28 procent van de gevallen) (Ricci 2001). In dit proces van het OP worden de eisen van het volk in de reeds georganiseerde sectoren geïnstitutionaliseerd.

Indien dat instrument niet had bestaan, zou men op zoek zijn gegaan naar andere middelen om die eisen uit te drukken.

Tenslotte geeft het OP een impuls aan het discours van het burgerschap. In de woorden van Tarso Genro klinkt het aldus: “Altijd werd herhaald dat het OP een open proces was, dat allen gelijk waren voor de regering en vrij hun invloed konden uitoefenen en strijden voor de investeringen die ze noodzakelijk vonden” (Genro 1997: 28). Het probleem is dat het aanvaarden van het principe van het burgerschap de sociale bewegingen stimuleert om zich te verwijderen van het klassenbegrip. Aan de ene kant zullen ze zich geen vragen meer stellen over de rechten van de “burger”, aan de andere kant zullen ze ophouden met de klassenverschillen te zien.

De PT en de presidentsverkiezingen

Lula doet voor de vierde achtereenvolgende maal mee aan de presidentsverkiezingen. Dat werd met omzichtigheid en zelfs met enige achterdocht door de media en de belangrijkste vertegenwoordigers van de Braziliaanse bourgeoisie begroet. Aan de ene kant hebben velen zich gehaast om de politieke rijpheid van de PT te benadrukken nu de partij na de gemeenteraadsverkiezingen van 2002 miljoenen Brazilianen bestuurt. Maar aan de andere kant zorgt een mogelijke overwinning van Lula voor onzekerheid en onrust.

*Het probleem is dat het
aanvaarden van het principe
van het burgerschap de sociale
bewegingen stimuleert om
zich te verwijderen van het
klassenbegrip.*

Hoewel de PT het socialistische discours verlaten heeft en voorrang verleent aan de verdediging van de democratie, is Lula niet de kandidaat van de Braziliaanse bourgeoisie geworden, zelfs al kreeg hij de steun van José Alencar, die senator van de PL is en de grote nationalistische ondernemers in de textielsector vertegenwoordigt. Hij is inmiddels door de PT gekozen als kandidaat voor de functie van vice-president. Deze alliantie hoeft nochtans niet de stemmen van de bourgeoisie op te leveren, zelfs niet van de industriële fractie die ontevreden is over de hoge rentetarieven die de federale regering heeft opgelegd en over de overdreven economische openheid. Zelfs al bekennen de ondernemersleiders dat Lula hen niet meer bang maakt, dan nog is in de ogen van de heersende klassen een ex-arbeider niet waardig hun vertrouwen te verdienen. Gebrek aan administratieve vaardigheden¹¹ en het ontbreken van formele opleidingskwalificaties van de kandidaat komen vaker als argumenten terug, want ze leven als vooroordeel onder diverse bevolkingslagen.

Om deze weerstanden te overwinnen lanceerde Lula een door een groep partij-economen geschreven voorontwerp van regeringsprogramma. Deze tekst over “Um outro Brasil é possível” (“een ander Brazilië is mogelijk”) werd niet vooraf in de PT besproken. Hij weekte dan ook heel wat controverses los onder de linkse politieke groepen en intellectuelen. Hoewel aan de slogan van het Fórum Social Mundial (Wereld Sociaal Forum) een nationaal karakter werd geven, viel het programma op door zijn gematigde inhoud. De tekst erkent het belang van de stabiliteit die na het onder controle brengen van de inflatie ontstaan is als “de enige grote verovering van het huidige economische model, niettegenstaande dat andere belangrijke doelstellingen werden opgeofferd, zoals de economische groei, de tewerkstelling, de degelijkheid van de openbare financiën en de buitenlandse rekeningen”. Maar ondanks deze kritieken blijven de verschillen met het regeerprogramma van Cardoso erg genuanceerd. Het verkiezingsprogramma verzet zich niet tegen de privatiseringen op zich, maar tegen de wijze waarop die door de huidige regering werden doorgevoerd. Daarom wil men de privatiseringen niet terugdraaien en wil men de economische hervatting onder leiding van de Staat aanmoedigen. Daarbij stelt het document een partnership tussen de Staat en de multinationale ondernemingen voor als een middel om de natie opnieuw op te bouwen. De

Staat krijgt hierbij “de rol van coördinator en inspirator van investeringen” toegekend.

Het programma van de PT zwalkt enerzijds tussen de noodzaak van een nieuwe economisch model gebaseerd op een politiek van sociale insluiting “dat zich keert tegen het model van de open markt en tegen de radicale deregulering van de binnenlandse economie”, en anderzijds de erkenning van de dwangmaatregelen opgelegd door het neoliberalisme. De combinatie van economische groei en stabiliteit bevat nochtans enkele valkuilen. Zo zijn de “verhoging van de consumptie van de massa” en de “universalisering van de belangrijkste openbare diensten” belangrijke streefdoelen, maar het eerbiedigen van de contracten en het compromis over het fiscaal evenwicht zal wel de manoeuvreerruimte van de Staat beperken en de concretisering van deze objectieven bemoeilijken.

Behalve door het voortdurend matigen van haar discours zoekt de PT ook nog de steun van de bourgeoisie door haar historische principes af te zweren. Het regeerprogramma spreekt inderdaad niet meer over een moratorium op de buitenlandse schuld en over het intrekken van de LRF als voorwaarde voor het verhogen van de openbare investeringen in vooral de sociale sector. Deze toegevingen zijn onvoldoende geweest om de markten en de opiniemakers gerust te stellen. De media hebben de tegenstellingen in het partijprogramma onderzocht en zich afgevraagd wie de kosten van de stimulering van de binnenlandse markt en van de uitbreiding van de sociale programma's zal dragen. De vertegenwoordigers van de nationale bourgeoisie leggen de nadruk op de verschillen tussen de inhoud van het voorgelegde programma waarin Lula beweert zijn beloften gestand te doen, en de andere voorstellen waarin gesproken wordt over een vermogensbelasting en tegen de *Área de Livre Comércio das Américas* (ALCA).¹² Volgens Horacio Lafer Piva die voorzitter van de *Federação das Indústrias do Estado de São Paulo* (FIESP, Federatie van Industrieën van São Paulo) is, zou de Braziliaanse economie in het geval de PT de verkiezingen wint een periode van “stress” beleven, maar tegelijkertijd bevestigde hij ook dat dit “niet het einde van het land zal zijn”.¹³ Dit standpunt verschilt totaal van dat van ex-voorzitter van de FIESP Mário Amato die in 1989 verklaarde: “In Portugal, toen de communisten de verkiezingen wonnen, waren 80 duizend ondernemers

gevlucht. Hier zullen er 800 duizend vluchten indien Lula wint. Hier zal een massale vlucht op gang komen.”

Lula een “licht”, een “roos” imago aansmeren is niet alleen een kwestie van politieke marketing of enkel maar een strategische wending voor de verkiezingen. De partij is werkelijk veranderd. Deze verandering werd gebruikt en versterkt door de publiciteitsmensen die zich met de verkiezingscampagne bezighouden en die Lula een “modern” uiterlijk willen aanmeten door zijn imago te verzachten en door beroep te doen op emoties. De electorale programmapunten van de partij onderstrepen het grote verschil tussen de PT en de andere partijen. De PT wil de politieke moraal versterken en een deskundig openbaar bestuur creëren. Maar ze laat ook voorstellen die polemieken kunnen uitlokken, buiten beschouwing. Het discours wordt afgezwakt en gebrouilleerd met de slogan “Het verbeteren van het leven van het volk en het bestrijden van de corruptie. Voor een fatsoenlijk Brazilië: Lula President”.

Ondanks alle inspanningen was deze strategie ontoereikend om de bourgeoisie te sensibiliseren. Volgens de voorzitter van de Amerikaanse Kamer van Koophandel Alvaro de Souza “overtuigt ‘Lula light’ niet”.¹⁴ De nationale bourgeoisie gelooft niet in deze nieuwe PT die er vanaf haar ontstaan tot in het midden van de jaren negentig nog een als “radicaal” beschouwde discours en praktijk op nabield. Ze aarzelde om de “bekering” van de partij tot de vrijhandel te aanvaarden en daarom ging ze op zoek naar een kandidaat die in staat werd geacht om Lula te verslaan.¹⁵ Indien de ondernemers echter het interne debat van de partij hadden gevolgd, dan hadden ze nochtans kunnen vaststellen dat de verandering niet enkel en alleen een kwestie van retoriek of verpakking is, zoals dat gewoonlijk met een of ander product gaat. De nieuwe positie van de partij ziet men aan het discours en de veranderde praktijk na de IX Encontro Nacional. Deze verandering is het gevolg van de meerderheidsstroming *Articulação* die de vrije markt door middel van doelmatige reglementeringen in overeenstemming wil brengen met een zekere mate aan staatsingrijpen. Hardnekkige meningsverschillen binnen de partij en haar verbondenheid met de sociale bewegingen – die is wel verminderd maar bestaat nog – hebben de conservatieve sectoren van de samenleving afgeschrikt en daarom houden ze afstand ten aanzien van de partij. Hoewel de basis en de linkse stromingen er niet in geslaagd zijn om deze ideologi-

sche bocht te beletten, blijven zij in de partij voor een tegengewicht zorgen door naar haar ideologische oorsprong te verwijzen en eisen te stellen die de grenzen van de nieuwe “centrumlinkse” optie overstijgen. Deze sociale basis kan de actie van de “gematigden” verstoren en een verder afglijden naar het centrum bemoeilijken.

In deze zoektocht naar betrouwbaarheid besloot de partij om enkele bepalingen in haar programma te matigen. De afwijzing van het economisch model van Cardoso werd bij voorbeeld afgezwakt. Het lag niet in de bedoeling om met het kapitalisme of de rechtsstaat te breken, maar om het neoliberale model te veranderen en zo de nationale soevereiniteit te bewaren, en de democratisering van de Staat, de inkomenshervdeling en de werkgelegenheid te bevorderen. Daarom moet men de onevenwichten die het gevolg van de open economie zijn (dat betekent echter niet het sluiten van de grenzen), corrigeren en de renteniers en de speculanten bestrijden door de belangen van het productieve patronaat, of dat nu grote of kleine ondernemers zijn, te bevorderen. Het verbreken van de internationale verbintenissen en het moratorium op de buitenlandse schuld zijn niet meer in het geding en aan de herziening van de privatiseringen wordt enkel gedacht in geval er sprake is van onregelmatigheden (PT 2001b).

Dit “centrisme” in discours en praktijk van de PT veroorzaakte onvrede bij de militanten in de linkse stromingen én in de verbonden partijen, zoals in de *Partido Comunista do Brasil* (PCdoB, Communistische Partij van Brazilië) en de PSTU.¹⁶

De belangrijkste polemieken gaan over de alliantiepolitiek zoals de meerderheidsstroming die in praktijk brengt zonder de basismilitanten te raadplegen. *Articulação* rechtvaardigt de alliantie met de PL als een tactiek om de verkiezingen te winnen en om daarna te regeren. Volgens deze stroming moet men de conservatieve kiezers aantrekken door het radicale imago van de partij af te bouwen. Alleen zó kan men de verkiezingen winnen en een meerderheid in het parlement verwerven. Lula bestrijdt de oppositie van de linkse stromingen door te verklaren dat hij niet aan de verkiezingen wil meedoen om nogmaals te verliezen en dat allianties noodzakelijk zijn om weerstanden tegen hem te overwinnen. Volgens Lula zijn de allianties gebaseerd op een politiek programma, wat de partij moet toestaan trouw te blijven aan haar principes. Nochtans bestaat er geen programmatische convergentie tussen PT en PL. Ze

zitten alleen maar samen in de oppositie tegen de regering Cardoso. Het ideologisch profiel van hun leden is compleet verschillend. Terwijl de PT de agrarische hervormingen ondersteunt en traditioneel aansluit bij de *Movimento dos (Trabalhadores Rurais) Sem-Terra*¹⁷ (MST, Beweging van de Landloze Boeren), heeft senator José Alencar de praktijk van de MST om landerijen te bezetten publiekelijk aangevallen. Terwijl de PT de benoeming van Armínio Fraga, een vroegere bediende van speculant George Soros, tot voorzitter van de Nationale Bank heeft gekritiseerd, bepleitte José Alencar juist zijn aanblijven als voorzitter van de Nationale Bank, mocht Lula verkozen worden. Daarmee gaf hij een teken aan de markt waaruit zijn engagement voor de economische stabiliteit bleek. Ondanks haar binding met de katholieke kerk stelt de PT zich progressief op ten aanzien van de minderheden en is ze een sterke voorstander van abortus en van het homohuwelijk gebleven. De PL telt een grote evangelische aanhang met als belangrijkste basis de *Igreja Universal do Reino de Deus* (Universele Kerk van het Rijk Gods). Die voerde tijdens de vorige presidentsverkiezingen nochtans campagne tegen Lula door hem als een duivel voor te stellen. De PT is sterk aanwezig in de CUT met een hoofdstroming die *Articulação Sindical* heet. De PL mag rekenen op de federale volksvertegenwoordiger Luiz Antonio de Medeiros, die de vroegere voorzitter van *Força Sindical* en de belangrijkste leider van een op "resultaten" gericht syndicalisme is. Deze vakbondstroming werd in de jaren tachtig tegen de CUT opgericht.

Velen die zich ooit tegen deze of gene alliantie met de centrumrechtse partijen keerden, wezen al op het ontbreken van enig verbondenheid van deze partijen met de historische vlaggen van de PT en ze hebben die allianties veroordeeld als een uiting van pragmatisme en electoralisme. Deze alliantie lijkt op degene die de PT al in 1994 en 1998 afsloot met de PSDB en de PFL, iets wat in het verleden al door de leiders van de PT is gekritiseerd.

Alvorens met de centrumrechtse partijen op te trekken heeft de PT eerst gepoogd om een alliantie met de centrumlinkse partijen, zoals de *Partido Socialista Brasileiro* (PSB, Braziliaanse Socialistische Partij), de *Partido Popular Socialista* (PPS, Socialistische Volkspartij) en de *Partido Democrático Trabalhista* (PDT, Democratische Arbeiderspartij), af te sluiten. Met deze partijen was men al bij de vorige verkiezin-

gen een alliantie aangegaan, maar zij weigerden ditmaal om weer de kandidatuur van Lula te ondersteunen, waarna de PSB en de PPS met eigen kandidaten kwamen.¹⁸

Ondanks de moeilijkheden bij het verwerven van steun van de andere partijen,¹⁹ kon de PT in de peilingen de voorkeur van de kiezers bewaren. Volgens het instituut Datafolha kreeg Lula op 5 juli 2002 38 procent van de kiesintenties, tegen 20 procent voor José Serra, de ex-minister van Gezondheid en kandidaat van de regering. Het zijn dezelfde percentages die Lula en Cardoso, de winnaar in 1994, in juli van dat jaar lieten noteren. Een analyse van de peilingen voor de vorige presidentsverkiezingen leert echter dat de kiesintenties ten gunste van Lula de neiging hebben te dalen naarmate de verkiezingsdatum nadert. In 1994 kreeg Cardoso uiteindelijk 48 procent van de stemmen en Lula maar 22 procent.²⁰

In 1994 heeft het *Plan Real* een fundamentele rol gespeeld bij de verkiezing van Cardoso. De huidige regering beschikt vandaag niet meer over een dergelijke politieke troef om de kiezers te paaien, en dat kan uiteindelijk ten gunste van de PT uitdraaien. Daarbij heeft de regering moeite moeten doen om een kandidaat te vinden, en door de aanduiding van José Serra zag ze haar electorale basis uit elkaar spatten, iets wat ongetwijfeld belangrijke gevolgen zal hebben voor de verkiezingsuitslag.²¹ Maar afgezien van de gebruikelijke schommelingen in de peilingen met hun betwistbare prognoses heeft de door Lula genomen voor-sprong de heersende klassen en de "markten" verontrust. Ze hebben daarom de strijd tegen zijn kandidatuur aangeboden. Telkens weer als Lula als eerste in de peilingen verschijnt, stellen de buitenlandse banken hun aanbevelingen bij door investeren in Brazilië steeds sterker te ontraden als gevolg van het verhoogde risico. Door de hoge binnenlandse rentestand stellen nogal wat buitenlandse economen en financiers zich vragen over het Braziliaanse vermogen om de buitenlandse schuld af te betalen. Voor sommigen zou Brazilië zich in een gelijkaardige situatie als Argentinië bevinden.²²

Het terrorisme verspreid door de internationale markten werd echter snel tegengesproken door de regeringsleiders voor wie de afwisseling van de wacht een "karakteristiek van de democratie" is, maar de president van de Republiek en zijn kan-

didaat profiteerden inmiddels wel van de situatie om Lula met De la Rúa te associëren en te stellen dat indien de oppositie wint en het economische model verandert, dat dan de economische stabiliteit zal worden bedreigd en dat Brazilië Argentinië kan worden. Deze anti-Lula-campagne betekent dat zijn afbrekers zijn kandidatuur trachten te trefen door hem in verband te brengen met “radicale” bewegingen, die, zoals de MST, gevaarlijk zouden zijn voor de “orde”. Zelfs al staat hij erg dicht bij de MST, dan nog heeft de PT publiekelijk de bezetting in april 2002 van de familieboerderij van de president van de Republiek veroordeeld door een agrarische hervorming zonder geweld en zonder landbezettingen voor te stellen.

Om zich te distantiëren van als “radicaal” beschouwde bewegingen en ook om het verzet van de conservatieve sociale sectoren te overwinnen, heeft de PT zich van de vakbeweging verwijderd door niet aan stakingen en werkonderbrekingen mee te doen. De partij was daarom nauwelijks betrokken bij de nationale staking van 21 maart 2002 tegen een wetsontwerp dat de vakbonden kan toestaan te onderhandelen over nochtans wettelijk gegarandeerde arbeidsvoorwaarden.²³ Dit heeft de CUT evenwel niet belet om voor de eerste keer in haar geschiedenis in een officiële resolutie de kandidatuur van Lula te ondersteunen.²⁴

Slotbeschouwingen

Ondanks de toegenomen weerstand van de sociale bewegingen ten aanzien van het neoliberale model, hebben vanaf het midden van de jaren negentig partijen zoals de PT die dicht bij de sociaal-democratie staan, zich aan het neoliberalisme aangepast in plaats van ermee te breken.

De weg die de PT naar het centrum van het ideologische spectrum aflegde, kan men aan de hand van diverse factoren verklaren:

1. door de verkiezingsnederlagen in 1989, 1994 en 1998 waarna de Braziliaanse regering het neoliberalisme heeft ingevoerd (in het geval van Fernando Collor de Mello) of versterkt (Cardoso);

2. door het optrekken van ideologische mist als gevolg van de ineenstorting van de Oost-Europese regimes en de opkomst van het neoliberalisme, waardoor links in de verdrukking kwam en de opkomst van modellen als de “derde weg” werd gestimuleerd;

3. door de verworven bestuurlijke ervaringen op het niveau van de gemeenten en de staat, waarbij het OP een belangrijke rol speelde.

De resultaten van de PT bij de verkiezingen in 1998 voor de staat en in 2000 voor de gemeenten stelden de partij voor het dilemma om deel te nemen aan de regering, om de institutionele ruimte te bezetten en om met de bevriende sociale bewegingen te onderhandelen. De twisten met de bondgenoten en de mislukte onderhandelings hebben schade toegebracht aan het imago van bekwaamheid dat men wil opbouwen. Aldus kan, paradoxaal genoeg, een verkiezingsoverwinning voor de partij een factor van “verrechtsing” betekenen, zeker nu zij “rijp” wil overkomen en het vertrouwen van de heersende klassen waardig wil zijn. Omwille van al deze factoren en door de neoliberale hegemonie in de wereld wil de partij toegevingen aan het grootkapitaal en de vrije markt doen door zich aspecten van de neoliberale opvattingen eigen te maken. Doordat de PT een steeds meer reformistische discours afsteekt en in praktijk brengt om de conservatieve sectoren aan te trekken, riskeert de partij zich te vervreemden van haar oorsprong en haar militanten, waardoor ze het gevaar loopt dat zij noch voor rechts of links aantrekkelijk wordt.

(vertaling: André Mommen)

Bibliografie

- Articulação de Esquerda (2001) *A ação dos governos petistas. Resolução da IV Conferência Nacional da Articulação de Esquerda*, Editora Página 13, juni.
- Armando Boito jr. (2002) ‘O que está por trás da disputa presidencial?’, in *Debate Sindical*, nr. 43, juni-augustus.
- Olívio Dutra en Maria Victoria Benevides, (2001) *Orçamento Participativo e Socialismo*, São Paulo: Editora Fundação Perseu Abramo.
- Mariúcha Fontana en Júlio Flores (2001) ‘Orçamento participativo: nos limites da ordem burguesa’, in *Marxismo Vivo*, nr. 3, São Paulo, mei.
- Tarso Genro (1997) ‘O orçamento participativo e a democracia’, in: Tarso Genro en Ubiratan de Souza, *Orçamento Participativo: a experiência de Porto Alegre*, São Paulo: Editora Fundação Perseu Abramo.
- Margaret Keck (1991) *PT: a lógica da diferença*, São Paulo: Ática.
- Danilo Martuscelli (2001) ‘A posição do Partido dos Trabalhadores (PT) diante da ofensiva neoliberal’, Mimeo, Campinas.
- Rachel Meneguello (1989) *PT: a formação de um partido*. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- PT (2001a) *Eleições diretas*. 2° Caderno de Teses, september.
- PT (2001b) *Concepções e Diretrizes do Programa de Governo do PT para o Brasil*. XII Encontro Nacional do PT. Recife, december.

- Rudá Ricci (2001) 'Do orçamento participativo à reforma do Estado', Espaço Acadêmico, s/d.
- Ubiratan de Souza (1997) 'A experiência de Porto Alegre', in: Tarso Genro en Ubiratan de Souza, *Orçamento Participativo: a experiência de Porto Alegre*, São Paulo: Editora Fundação Perseu Abramo.
- Ubiratan de Souza (2000) 'Orçamento participativo estadual', in *Em Tempo*, juni.

Noten

1. De ABC-regio is een industriële regio in de staat São Paulo die de steden Santo André, São Bernardo do Campo en São Caetano do Sul omvat.
2. De ABC-regio was de bakermat van het vernieuwde Braziliaanse syndicalisme dat ook bekend staat als het "nieuwe syndicalisme" en dat aan de basis lag van de Central Única dos Trabalhadores (CUT).
3. "Schoolbeurs" is een programma dat het gezinsinkomen aanvult voor kinderen die naar school gaan. Het betreft een voorstel van de ex-gouverneur van de PT Cristovam Buarque en het OP werd daarna overgenomen door de federale regering van president Fernando Henrique Cardoso. De "schoolbeurs" keert geld uit aan de gezinnen met kinderen tussen 6 en 15 jaar. Er worden eisen gesteld: 1. het gezinsinkomen per capita moet lager zijn dan de helft van het gewone minimumloon; 2. het kind moet regelmatig naar school gaan; 3. ieder gezin mag ten hoogste 3 kinderen opvoeren. Deze maatregel kost in de versie van Cardoso 15,00 real per kind (equivalent van 5 euro) ofwel 45,00 per gezin. Dit is een belachelijk lage hulp. In de versie van de verschillende regeringen van de PT wordt iets meer uitgekeerd.
4. Er zijn congressen en ontmoetingen. In de statuten van de PT wordt er geen duidelijk onderscheid tussen beide aangebracht. De congressen zijn zeldzaam. Tot nu toe waren er slechts twee, eentje in 1991 en een ander in 1999. Ze dienen om de partijwerking te evalueren. De ontmoetingen zijn frequenter, maar zonder vaste periodiciteit. Het samenroepen gebeurt op initiatief van de partijleiding. Soms vinden ze jaarlijks plaats. De ontmoetingen keuren de politieke lijn en het actieprogramma goed, kiezen kandidaten voor de presidentsverkiezing, enz. Maar de verkiezingen voor het voorzitterschap en voor de belangrijkste leidersfuncties gebeuren voordat de ontmoetingen plaatsvinden. Alleen worden de overwinnaars dan geïnstalleerd.
5. De regering benoemt de burgemeester en zijn secretarissen.
6. Samengesteld uit raadsleden of *vereadores*.
7. Van deze stroming maken belangrijke leiders als Olívio Dutra en Raul Pont uit Rio Grande do Sul uit.
8. De wet beperkt de personeelsuitgaven en stelt normen voor het beheer van de openbare financiën. De toestemming voor het doen van uitgaven hangt af van de vooruitzichten van de jaarlijkse begroting en de beschikbaarheid van kredieten. Een verhoging van de uitgaven moet worden gecompenseerd door een vermeerdering van de ontvangsten. Het budgettaire evenwicht kan worden hersteld door zowel het opheffen van functies als door het verminderen van de salarissen van ambtenaren en het tijdelijk verkorten van de arbeidsduur.
9. Deze diagnose stemt overeen met de beoordeling die de *Partido Socialista dos Trabalhadores-Unificado* (PSTU, een trotskistische partij die de PT verliet) maakte. Volgens de PSTU zou haar ex-partij de revolutionaire zaak hebben verraden door zich te bekennen tot de burgerlijke orde. Dit "verraad" zou blijken uit de strategie om de institutionele ruimten te bezetten ten koste van de massamobilisatie, uit de nadruk die gelegd wordt op de kiesstrijd en uit de allianties die met sectoren van de bourgeoisie werden aangeknoopt, wat allemaal de partij heeft gecompromiteerd met de belangen van de bourgeoisie en wat geleid heeft tot het verlaten van het socialistische einddoel. Het belang toegekend aan het OP zou een symptomatisch verschijnsel zijn van het loslaten van het socialisme, de vervanging van de klassenstrijd door het verdedigen van de democratie en van de regering die aan "alle burgers" toebehoort.
10. Deze alliantie omvat de *Partido da Social-Democracia Brasileira* (PSDB), de *Partido da Frente Liberal* (PFL), en de *Partido do Movimento Democrático Brasileiro* (PMDB), en heeft de steun van de *Partido Progressista Brasileiro* (PPB) en de *Partido Trabalhista Brasileiro* (PTB).
11. Lula was slechts tussen 1986 en 1990 volksvertegenwoordiger.
12. Het ALCA, ook bekend als *Free Trade Area of the Americas* (FTAA) wil vanaf 2003 vrijhandel tussen alle Amerikaanse landen, behalve Cuba, invoeren. De oppositiepartijen, inclusief de PT, en de sociale bewegingen organiseren hierover een volksraadpleging in september 2002 ten einde zo druk uit te oefenen op de regering om het verdrag niet te ondertekenen. Links is tegen omdat de Verenigde Staten dan meer macht krijgen.
13. Gilherme Barros, 'Economia sofrerá 'estresse' com PT, diz Piva', in *Folha de São Paulo*, 9 mei 2002.
14. Titel van een reportage van Frederico Vasconcelos gepubliceerd in *Folha de São Paulo*, 10 juni 2002.
15. Josias de Souza en David Friedländer, 'Empresariado procura no governo o anti-Lula 2002', in *Folha de São Paulo*, 12 augustus 2001.
16. De PSTU heeft, ondanks zijn kleine electorale aanhang (zij bezit geen enkele vertegenwoordiger in het uitvoerend orgaan), besloten om een eigen kandidaat voor de presidentsverkiezingen en de verkiezingen voor het

- gouverneurschap van de staat São Paulo voor te dragen. De PCdoB is verbonden gebleven met de PT, maar heeft wel haar ongenoegen geuit.
17. De MST ontstond in de jaren tachtig en streeft naar agrarische hervormingen. Er leven meer dan 10 miljoen landloze boeren in Brazilië, terwijl het land nog het grootgrondbezit kent.
 18. De PSB lanceerde de kandidatuur van de vroegere gouverneur van Rio de Janeiro, Anthony Garotinho. De PPS is de vroegere *Partido Comunista Brasileiro*. De PPS heeft samen met de twee erfgenamen van het *Trabalhismo* van Getúlio Vargas, namelijk de PTB en de PDT, de kandidatuur van de ex-gouverneur van Ceará en ex-minister van Economie Ciro Gomes gesteld. Tijdens het bewind van Vargas was de PTB opgericht om met de PCB te concurreren. De PSD telde toen bureaucraten van het regime. Na de militaire staatsgreep van 1964 werden de politieke partijen opgeheven, behalve de twee partijen van het militaire regime, hier de *Arena* partij en de officiële oppositiepartij *Movimento Democrático Brasileiro* (MDB). Na het verdwijnen van de militairen werd de naam PTB betwist tussen de historische Leonel Brizola (een personalist die dicht bij het socialisme stond) en Ivete Vargas, de nicht van Getúlio Vargas. Zij kreeg de PTB in handen. Brizola stichtte de PDT.
 19. Het *Tribunal Superior Eleitoral* (Hooger Kiestribunaal) besloot om de kiesregels te veranderen en verbood de partijen om op het niveau van de staten een alliantie aan te gaan met partijen die op nationaal niveau lid zijn van een andere alliantie dan waartoe zijzelf behoren. Indien de partij lid is van geen enkele nationale coalitie, dan is ze vrij om op het niveau van de staat samen te werken met andere partijen volgens de regels van die staat.
 20. De economische situatie is nog steeds moeilijk. Op 7 augustus 2002 bereikte de regering een akkoord met het IMF over een lening van 30 miljard dollar waarvan 6 miljard dit jaar nog mogen worden opgenomen. Niettegenstaande dit bleef de rentestand oplopen. De kapitaalvlucht neemt toe en de real daalde over een periode van een maand met 15 procent in waarde. Ondanks de toegezegde lening van het IMF menen de internationale instellingen dat de kredietwaardigheid van het land is aangetast en dat van aflossing van de schuld geen sprake kan zijn. De kiesintenties gaven inmiddels, volgens ondervragingen verricht door het instituut Ibope tussen 10 en 12 augustus 2002, Lula 34 procent, Ciro Gomes 27 procent, José Serra 12 procent en Anthony Garotinho 11 procent. De regeringskandidaat stond dus nog op de derde plaats, iets wat de markten en de economische pers zenuwachtig maakte. Als gevolg daarvan nodigde president Cardoso de vier kandidaten uit voor een gesprek in de hoop de vier te bewegen tot het onderschrijven van het akkoord met het IMF. Maar de vier kandidaten hebben al ermee ingestemd en gesteld dat, gezien de toestand, er geen alternatief is.
 - De regering wilde echter dat de vier kandidaten plechtig zouden beloven dat ze ook ná hun verkiezing de voorwaarden van het akkoord zouden eerbiedigen.
 21. Volgens Boito Jr. (2002) zouden de aanhangers van de regering en ook de fracties van de nationale bourgeoisie verdeeld zijn tussen een harde neoliberale stroming vertegenwoordigd door Roseana Sarney (PFL) die gouverneur is van Maranhão, en een gematigd neoliberalisme dat wordt vertegenwoordigd door José Serra (PSDB). De PFL heeft de regering verlaten naar aanleiding van een meningsverschil over het aanduiden van de regeringskandidaat. Het in beslag nemen van middelen voor de financiering van de campagne van Sarney voordat de wettelijke periode voor het verzamelen van fondsen door de partijen van start ging, heeft een schandaal veroorzaakt, wat de terugtrekking van de kandidaat van de PFL heeft uitgelokt. De PFL heeft de regering van politieke manoeuvres beticht om de kandidatuur van de partij te beschadigen. De keuze voor de kandidatuur van Serra zou een poging zijn om "het neoliberale model in elkaar te knutselen op een moment dat dit model in toenemende mate moeilijkheden begint te vertonen" (Boito Jr. 2002:52) en om de economische openheid ten aanzien van het buitenland, de wisselkoersen en de politiek van hoge interestvoeten te controleren.
 22. Zoals Soros verklaarde: "De markten vinden dat Lula de betaling van de schuld zal staken als hij zijn mandaat (van president) zal opnemen en ze zijn al begonnen met zich in te dekken door tegen Brazilië te speculeren – of juist, tegen de real (...). Indien Lula inderdaad wint, dan zal er een financiële situatie ontstaan die zo dramatisch is dat er geen ander alternatief is dan een moratorium". Aldus zal het alternatief zijn Serra of de chaos. Clóvis Rossi, 'Soros diz que os E.U.A. irã impor Serra e que Lula seria o caos', in *Folha de São Paulo*, 8 juni 2002.
 23. Brazilië kent een aantal wettelijk vastgelegde sociale maatregelen zoals het minimumloon, de 44-urige werkweek, 30 betaalde vakantiedagen per jaar met vakantiepremie van eenderde van het weekloon, dertiende maand, ouderschapsverlof, loontoeslagen bij overuren, etc., hetgeen men "arbeidsrechten" noemt. Enkele rechten zijn in de grondwet vastgelegd en mogen niet overtreden worden. Anderen zijn bij gewone wet vastgelegd. Indien deze wet nu wordt aangenomen, dan hoeven deze sociale rechten niet meer geëerbiedigd te worden.
 24. In Brazilië is het de vakbonden verboden om politieke partijen te financieren. Niettemin is het een gewone zaak dat de vakbondsleiders lid zijn van een partij en dat ze zich, zoals Lula, kandidaat stellen bij de verkiezingen. De voorzitter van de tweede grootste vakbondscentrale, nl. Paulo Pereira da Silva (PTB), heeft zich kandidaat gesteld voor de functie van vice-president naast de presidentskandidaat van de PPS.